

Emlékek, szövegek, történetek

Női folklór szövegek

Emlékek, szövegek, történetek

Női folklór szövegek

Szerkesztette:
Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin

Magyar Néprajzi Társaság

Budapest, 2019.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával készült.

© Ament-Kovács Bence, Bálint Petra, Balogh Balázs, Bartha Eszter,
Biczó Gábor, Czingel Szilvia, Dobák Judit, Földi Viktória,
Frauhammer Krisztina, Horváth István, Iancu Laura, Kész Réka,
Kocsis Annamária, Koltay Erika, Küllös Imola, Landgraf Ildikó,
Lajos Veronika, Pajor Katalin, Pál-Kovács Dóra, Schell Csilla,
Svégel Fanni, Szigeti Jenő, Tamás Ildikó, Tóth Katalin, Vörös Éva

A borítón: Fortepan/Kurucz Márton; Fortepan/Magyari László,
Jánoshalmi fotótár; Fortepan/Teodoro Wolf-Ferrari; Fortepan/Vörös István;
Fortepan/Berkó Pál; Fortepan/Kádas Tibor, Fortepan/Magyar Bálint;
Fortepan/Mészáros Zoltán

A szövegek nyelvi lektorlását végezte: Benedek Enikő
Az angol szövegeket lektorálta: Kis-Halas Judit

Felelős kiadó:
Bodó Sándor, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke

ISBN 978-963-306-658-4

Borítóterv, tördelés és nyomás:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

Tartalomjegyzék

Frauhammer Krisztina

Előszó	9
---------------------	---

TÖRTÉNETI FORRÁSOK

Landgraf Ildikó

Kutatók, gyűjtők, támogatók – nők a néprajztudomány születése körül	17
--	----

Bálint Petra

A nők történeti kutatása

A büntetőperek mint nő történeti források	33
--	----

Horváth István

Liberális asszonyok urbáriumai	49
---	----

Küllös Imola

Magyarázatok és értelmező kiegészítések

a Liberális asszonyok urbáriumához (1835)	57
--	----

VALLÁSOS NŐK, NŐI VALLÁSOSSÁG

Szigeti Jenő

A tizenkilencedik századi protestáns szentasszonyok	75
--	----

Vörös Éva

A megtanult szövegek megtartó erejéről

„Oral Spirituality” – „lelki viselet” Györgyfalván	85
---	----

Tamás Ildikó

Női szerepek a számi folklórban és a vallási-politikai diskurzusokban	95
--	----

BÁBÁK, GYÓGYÍTÓK, FÜVESASSZONYOK

Kocsis Annamária

Gyógyító nemesasszonyok – Zay Anna és Bethlen Kata példája	109
---	-----

<i>Koltay Erika</i>	
A „verselő” füvesasszony	125

<i>Svégel Fanni</i>	
A nagyatádi szülőotthon emlékezete egy bábaasszony elbeszélésében	133

KITELEPÍTÉS, KÜLFÖLDRE SZAKADÁS

<i>Ament-Kovács Bence</i>	
Négyszögletes magyarországi német asszony elűzetés-története	147

<i>Schell Csilla</i>	
„A férjem naponta kérdezi, hogy megválaszoltam-e már a levelet.”	
Kitelepített magyarországi német asszonyok levelei.	165

<i>Balogh Balázs</i>	
„... mert ezt az öreg Székely néni így akarta.”	
Egy Amerikába kivándorolt erdélyi asszony sorsa	
a levelezése és hagyatéka tükrében	183

NŐI VÁLTOZATOK, ÉRTÉKRENDEK, ÉLETUTAK

<i>Czingel Szilvia</i>	
A zsidó szépség – Az első magyar szépségkirálynő-választás története	199

<i>Pál-Kovács Dóra</i>	
Gazdasszonytánc Magyarózdton	219

<i>Földi Viktória</i>	
„Ezek után majd jobban tudok rajtatok segíteni...”	
Kanadai kivándorlást követő női szerepváltozások a két világháború között.	237

<i>Pajor Katalin</i>	
Egy falusi tanárnő szóbeli élettörténetének néprajzi elemzése	253

NŐK A SZOCIALIZMUSBAN

<i>Tóth Katalin</i>	
Ilona történetéből...	
Egy életre szóló identitásváltás, avagy út a rendelőintézetből a búzatáblába	269

Bartha Eszter

Munkásnők, életutak és elbeszélések az 1970-es évek közepén Budapesten. . .285

Dobák Judit

Női terek a Vasgyári út mentén.303

MARGINALIZÁLT HELYZETEK

Biczó Gábor

Kortárs oláh cigány női identitás-narratívák323

Kész Réka

**Hagyományos női szerepek alkalmazása pénzkereseti lehetőségként:
Magyarországon idősápolást vállaló kárpátaljai nők életstratégiái337**

NŐI ADATKÖZLŐK

Lajos Veronika

**Egy moldvai csángó terep női szemmel
A feminista kritika és a szociokulturális antropológia találkozásai.351**

Iancu Laura

Adatközlő nők az adatközlésen túl371

Nagy Janka Teodóra

Női életvilágok – női lélekvilágok381

A konferencia programja397

Egy moldvai csángó terep női szemmel

A feminista kritika és a szociokulturális antropológia találkozásai

„Sokszor elfeledkezünk arról, mennyire férfiak által dominált a tudományos élet a középkori egyetem óta, mennyire újkeletű a nők nagy számában való megjelenése ebben a közegben.”¹

Sokak előtt ismert, hogy Simone de Beauvoirnak (1949, *A második nem*), a francia egzisztencialista filozófusnak köszönhetjük, hogy napjainkban különbséget teszünk a társadalmi (*gender*) és a biológiai nemek (*sex*) között.² Beauvoir megfogalmazásában: „senki nem születik nőnek, hanem azzá válik.”³ A gender fogalmához kötődő kutatások az 1980-as évektől jelentek meg a magyar néprajztudományban és kulturális antropológiában, „jóllehet a szakirodalomban a kezdetektől jelen vannak a nőkről (is) szóló írások”.⁴

Negyven évvel Beauvoir könyvének megjelenése után Judith Butler *Problémás nem* (1990/2006) című munkája az, ami kritikusan továbbgondolja a társadalmi nemek kérdését azzal, hogy különbséget tesz a biológiai nem és a szexuális irányultság között (vagyis adott biológiai nemi jegyekkel rendelkező emberek nem szükségszerűen bírnak adott [hetero-] szexuális vágyakkal). Butler a szexust és a társadalmi nemeket nem eleve létezőnek vagy társadalmi konstrukciónak tekinti, hanem performatívnak, cselekvésnek, és azt állítja, hogy annak „realitása folyamatos társadalmi előadások révén teremődik meg”.⁵ Vagyis a nemek valósága nem

1 Clifford 2005.

2 A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

3 de Beauvoir 1969: 197.

4 Küllös 1999: 14. Az említett tudományterületeken belül a nők iránti érdeklődés fokozódását az az 1990-es évek közepén Nők a populáris kultúrában és a folklórban címmel megrendezett interdiszciplináris konferencia sikere is mutatja (lásd Küllös szerk. 1999), amit, többek között, a 2018 októberében megrendezett Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek című konferencia követett. A tanulmány az utóbbin elhangzott előadás írott és alaposan átdolgozott változata. Ezúton is köszönöm a lehetőséget a szervezőknek!

5 Butler 2006: 239.

valami lényegiként (esszencialista) és önmagán kívüliként létező dolog, hanem a cselekvések révén folyamatosan termelődik, és ezek egyben olyan identitások, amelyek a „tevékenységek stilizált ismétlésén keresztül” jönnek létre.⁶ Mindezzel összefügg a test értelmezésének változása is, részben Foucault alapján,⁷ miszerint a biológiai nem diszkurzív terekben születik, és a testek nem rendelkeznek önálló nemmel az őket megjelölő diskurzusokon kívül. Azt, hogy a nők és férfiak bináris oppozíciója, és ezzel összefüggésben a test és a biológiai, illetve társadalmi nem mennyire diskurzusfüggő, jól szemléltetik azok az etnográfiai példák, amelyek olyan nem nyugati világban megtapasztalt helyzetekről számolnak be, amikor a nők és férfiak társadalmi különbsége az emberi testben egyszerre is elhelyezhető. Henrietta Moore Nepál esetében mutat rá például arra, hogy az emberi testen belül a hús és csont, nő és férfi különbségét jelenti.⁸

A fentiek, azaz a cselekvésekben és azok értelmezésében keletkező nemi, testi és szexuális azonosulások és elkülönböződések kapcsán, némileg a nyolcvanas években megjelenő gender szempontú magyar néprajzi és kulturális antropológiai kutatások kontextusában az alábbi gondolatok merülhetnek fel: vajon van-e a szociokulturális antropológiának és a néprajztudománynak mint tudományos gyakorlatnak és diskurzusnak társadalmi neve? És az ezeken a területeken használt tudományos nyelvezetnek és a megtestesült módszereknek? Milyen kizáró és megerősítő gyakorlatokon keresztül jön létre a férfi és női kutatók alakja és ezek milyen egyenlőtlenségeket alakítanak ki ezeken a szakterületeken? Beszélhetünk-e egyáltalán női és férfi írásmódról a tudományos világban? Van-e létjogosultsága és értelme ezeknek a problémáknak, vezetnek-e valahová, vagy ismét a tudományos köldöknézés egy esetével állunk szemben?

A tanulmányban inkább kérdéseket teszek fel, és elsősorban felvetéseket fogalmazok meg, mintsem megállapításokat. Az írás alapját egyrészt a könyvtári kutatómunka, másrészt a saját, moldvai csángó településeken, elsősorban Lujzikalagorban (Luizi-Călugăra, Bákó megye, Románia) hol rendszeresebben, hol rendszertelenebbül végzett, több mint tízéves antropológiai terepmunka-tapasztalatom jelenti. A kortárs szociokulturális antropológiai gondolkodásnak megfelelően saját kutatói gyakorlatomat is reflexió és vizsgálat tárgyává teszem. Munkámat jelen fázisában egy problémavázlatnak tekintem, aminek alapja a következő dilemma: vajon „miért látjuk a nemeket és a köztük lévő különbségeket úgy, ahogyan azokat általában látjuk”,⁹ és mindezek miként kapcsolódnak a különböző terepekhez, kutatókhoz és a terepekről készült etnográfiai leírásokhoz? A kérdést a saját terepem esetében, vagyis a moldvai csángókutatáson belül érvényesnek tekintem mind a kutatottakra, beszélgetőpartnerekre, mind a kutatókra vonatkozóan.

A felvetett problémával összefüggő kutatási kérdéseim két nagyobb csoportra oszthatók. Egyrészt a nemek konstruktivista és performatív felfogásához

6 Butler 2006: 238 – kiemelés Butler.

7 Foucault 1996.

8 Moore 1997: 89.

9 Bokor 2003: 80.

kapcsolódóan rákérdezhetünk a következőkre: Mitől nő a moldvai csángó ember, és milyen jegyek teszik az illetőt férfivá a moldvai csángó társadalmon belül? Milyen tulajdonságok és életképek kapcsolódnak a csángó asszonyokhoz? Milyen módon jön létre a moldvai csángó diskurzusban és a mindennapi gyakorlatokban a nő mint beszélő és a nő mint cselekvő, vagy éppen a nő, aki jelen van, de néma? Milyen szociokulturális kontextusok és szöveggörnyezet övezi a női szubjektum megjelenését a csángókutatásban?

Másrészt a kérdések a nők és a terep viszonyához, illetve az etnográfiai írás gyakorlatához köthetők: Milyen kép rajzolódik ki a moldvai csángó terepen kutató nőkről a csángókutatásban – megjelenik-e nőiségük, megmutatkoznak-e nőként megélt tapasztalataik? Milyen szerepe van a női csángókutatóknak a terepen, milyen élethelyzetekben válnak alárendelteké nemiségükből adódóan? Egyáltalán, kutatóként reflektálnak-e önmagukra és a kutatás folyamatában betöltött szerepükre saját szövegeikben, és amennyiben igen, ez miként történik? Vagyis a női kutatói tekintet önmaga felé fordul-e, és amikor ezt megteszi, akkor vajon mivel és kivel találkozik, mit lát? Beszélhetünk-e női írásmódról a csángókutatásban?

A fenti felvetéseken a társadalmi nemek antropológiája és a feminista antropológia keretei között gondolkodom, amelynek során először a társadalmi-politikai mozgalomként, majd elméleti irányultságként megjelenő feminizmus hullámainak sajátosságait, és a különböző feminista nézőpontok csoportosítását vázolom fel, összefüggésben a szociokulturális antropológiában megjelenő feminista érdeklődéssel és annak változásával. Az utolsó két fejezetben tárgyalom a saját moldvai csángó terepmunka-tapasztalataimat, illetve jelen keretekben kizárólag a második kérdéscsoportban felvetett problémákat járom körül a feminista antropológia szemszögéből.

FEMINIZMUS: SOKSZÍNŰSÉG ÉS KATEGORIZÁCIÓ

Közismert, hogy a feminizmus nemcsak társadalmi, politikai mozgalmat jelent, hanem az 1960-as évektől mint elméleti paradigma is létezik, mint egy tudományos megközelítési mód, a megismerés adott elmélete és gyakorlata.¹⁰ A feminizmusnak mint társadalmi-politikai mozgalomnak, napjainkig négy nagyobb korszakát, hullámát különböztethetjük meg – miközben nem feledkezhethetünk meg arról sem, hogy ezek maguk is heterogén természetűek.¹¹

¹⁰ Magyari-Vincze 2006: 7.

¹¹ A hullámok természetéhez lásd például Rivers 2017: 21–25. A különböző korszakok megnevezése hullámként némileg vitatott és megtévesztő lehet, hiszen leíró metaforaként nagyszerűen használható a kifejezés, ugyanakkor burkoltan evolucionista elképzeléseket takar, továbbá azt sejteti, hogy az egyes hullámok visszahúzódnak és helyet adnak a következőnek. Ez utóbbi azonban nem igaz, mivel a feminizmus második hulláma az antropológiában még a kétezres évek közepén is erőteljesen virágzott, miközben a harmadik hullám már megjelent (Stockett – Geller 2006: 3).

Az (1) első hullám a 19. század második felétől az I. világháború végéig tartott. A feminista mozgalom ekkor az azonosságra való törekvést jelentette, ám egyben azt a paradoxont is magában foglalta, hogy tagjai olyan nők voltak, akik nagyon változatos pozícióval rendelkeztek (pl. eltértek egymástól származásban, osztály-hovatartozásban és jogállásban) és különféle célokkal bírtak, miközben maga a mozgalom abban a feltételezésben gyökerezett, hogy a nők csoportja egységes és egyöntetűen vágyik állampolgári, iskoláztatási és munkavállalói jogának bővítésére.¹² A jogbővítés területén sikeresnek bizonyult a mozgalom, például Európa több országában a nők ebben az időszakban szereztek részleges vagy korlátozás nélküli választó- és iskoláztatási jogot. A nők egymás iránt érzett szolidaritása és a résztvevők sokszínű tapasztalatának, illetve érdekének realitása között kialakult feszültségek a mai napig egyszerre béklyói és megtermékenyítői a feminista mozgalomnak.¹³ A terepmunka-tapasztalatokra támaszkodva az elsők egyikeként fogalmazza meg Margaret Mead a társadalomtudományokban, hogy a „nemi szerepek közti különbségek nem genetikailag vagy biológiailag kódoltak, hanem társadalmilag, kulturálisan meghatározottak.”¹⁴

A nemek közötti különbségeket hangsúlyozó (2) második hullám az 1960-70-es években kezdődött. Ennek egyik fontos jellemzője volt, hogy túlmutatott a politikai és társadalmi szférán, és jelentős változásokat indukált a tudományosság területén, tehát a feminizmus határozottan belépett az elméletalkotás területére. A '80-as évek végére, erőteljesen építve az első időszak eredményeire, először a nőtudományok (*women's studies*), majd a társadalmi nemet vizsgáló tudományok (*gender studies*) területe nyert tudományos elismertséget, diszciplináris státuszt.¹⁵

A feminizmus megjelenése a szociál- és kulturális antropológiában is a feminizmus második hullámának időszakára, konkrétan az 1970-es évek elejére-közepére tehető. A feminista eszme és az antropológia közötti szorosabb kapcsolatot részben a korabeli egyenjogúsági, elsősorban a női „felszabadítási” mozgalmak inspirálták és formálták,¹⁶ részben pedig az, hogy az antropológia tudományterületén is egyre több nő szerzett diplomát és doktori fokozatot, kezdte meg karrierjét az akadémiai világban. Közülük sokan a feminizmus második hullámának aktivistái voltak, akár egyetemi hallgatókként, akár viszonylag marginalizált női akadémiai antropológusokként (pl. Lousi Lamphere)¹⁷ éppen a női hang, a női identitás és tapasztalatok jelenlétének megerősítését tűzték célul.

A hetvenes években a női antropológusok „megkérdőjelezték az antropológia férfiközpontú előfeltevéseit”,¹⁸ és rámutattak az antropológiának arra a sajátosságára is, hogy az férfiközpontú paradigmák alapján működik. Elfogadottá vált a felismerés, miszerint a „nők státusza és kapcsolata a férfiakkal nem a biológiailag

12 Stockett – Geller 2006: 3–4.

13 Stockett – Geller 2006: 4.

14 N. Kovács 2012: 202.

15 Pető 2006: 336–337.

16 Lewin 2006: 1.

17 Silverstein – Lewin 2016: 9.

18 Biczó szerk. 2003: 179.

determinált nem függvénye, hanem társadalmi képződmény”.¹⁹ Vagyis a „nők és férfiak közti különbség” olyan szexuális eltérés, ami „kulturálisan és társadalmilag felépített”.²⁰ Többek között (például a dekolonizációs folyamatok mellett) ezek a változások is hatást gyakoroltak arra, hogy a nők helyzete és szerepe a különböző társadalmakban ön maga jogán is bekerült az antropológiai kutatás tárgykörébe. A nők korábban sem hiányoztak az antropológiai művekből, de a bevett ábrázolásmódot, a nézőpontot és a női tapasztalatok egyoldalúságát kritika érte. A nőkről alkotott antropológiai tudás immáron tudományos elfogadottságra tett szert, miközben a kutatói tekintet látókörét kiterjesztette a saját társadalom azon szegmenseire is, amelyek nem voltak szembeötlően „mások”, „idegenek” (nők).²¹

Az antropológiában a kutatók a feminizmus második hullámában felvetett problémákat járták körül a legalaposabban, és az ekkor megfogalmazott kérdések és felismerések még a kétezres évek közepén is rendkívül termékenyítően hatottak a tudományterület fejlődésére. A tárgyalt kulcsproblémák a következők voltak: 1. az univerzalitás kérdése (egyetemes férfi dominancia és női alávetettség), 2. a bináris oppozíciók (pl. kultúra – természet, férfi – nő, elme, ész (*mind*) – test, nyilvános – privát, aktív – passzív, civilizált – primitív) gyakorisága egy-egy társadalomban és 3. az előző két konstrukció megváltozásának lehetősége (variabilitás).²²

A nőkre irányuló antropológiai érdeklődés két dologra hívta fel a figyelmet: egyrészt arra, hogy a nőket megfosztották az őket és az elbeszéléseiket megillető jogoktól az etnográfiai megfigyelésekben és azok reprezentációjában (*problem of representation*); másrészt pedig arra, hogy az antropológiatörténetben esetleges a nők helye és helyzete.²³ A nők például rendszerint támogató szerepkörben, a gyermeknevelés vagy a biológiai és/vagy társadalmi reprodukció témakörénél szerepeltek az etnográfiaiban, vagy sokszor néma szereplők voltak egy házassági tranzakcióban.²⁴

A nők antropológiája a tudományos érdeklődés középpontjába állította a női szempontokat a tapasztalatok szintjén és a világértelmezésben, „hozzájárult a feminista szubjektum (a »nőnek«) a létrehozatalához”,²⁵ de több volt, mint egyszerűen a nők tanulmányozása világszerte. „A feminista revízió minden esetben az összes [használatban lévő szociokulturális] kategóriára alkalmazott új látásmódot jelenti, nem csak a »nőkre« vonatkozóan.”²⁶ A kritika és az önvizsgálat az antro-

19 Bokor 2003: 82.

20 Magyari-Vincze 2006: 47.

21 Ezzel párhuzamosan a nők és a gender iránti érdeklődés egyre több antropológust, elsősorban nőket ösztönzött arra, hogy olyan nőket is láthatóvá tevő témákat tanulmányozzanak újra, mint például a rokonsági rendszerek vagy a házasság intézménye, méghozzá elsősorban olyan helyszíneken, amelyeken korábban kizárólag férfi kutatók végeztek terepmunkát. Emellett megindult a női (köztük az afroamerikai és indián származású) antropológusok „újrafelfedezése”, és munkájuk beemelése az antropológiai köztudatba (Silverstein – Lewin 2016: 12).

22 Stockett – Geller 2006: 4–10.

23 Moore 1988: 1.

24 Silverstein – Lewin 2016: 9.

25 Magyari-Vincze 2006: 47.

26 Behar 1995: 6. Beszúráshoz Lajos.

pológiában is szerves része a feminista törekvésnek, és nem kisebb feladatot tűz maga elé, mint az antropológiaelmélet újraalkotását és újradefiniálását.²⁷

Az 1980-as évektől, a genderelméleteknek köszönhetően, a tudományos vizsgálatok következetesen figyeltek a „nemiség kulturális, szociális és történelmi megkonstruálására”,²⁸ és a kutatási kérdések egyre többször vonatkoztak arra, hogy „konkrét helyzetekben miként történik a nemek közti különbségek létrehozatala, és miként néz ez ki a férfiak, illetve a nők szempontjából”.²⁹ A társadalmi nemek tanulmányozásának tárgya az antropológiában is a nők és férfiak közötti kölcsönös kapcsolatok, a társadalmi nemeknek az emberi társadalmakat és azok történelmét, a különböző ideológiákat, a gazdasági rendszereket és a politikai alakzatokat strukturáló szerepe.³⁰ A nem nyugati társadalmakban tapasztaltaknak és a genderelméleteknek köszönhetően az antropológusok ekkor felhagytak azzal az axiómával, hogy a nőket érő elnyomás és alárendeltség univerzalista, kultúrától és társadalomtörténeti korszaktól függetlenül a női társadalmak mindent átható tapasztalata (univerzalitás kérdése).

A feminizmus 1990-es években indult (3) harmadik hullámának egyik központi fogalma az interszekcionalitás lett,³¹ tehát röviden az, hogy minden személy két vagy akár több egyenlőtlenségi dimenzió (életkor, nem, osztály, etnicitás, rassz stb.) összefüggésében jellemezhető. Az afroamerikai feministák hívták fel a figyelmet arra, hogy a diszkrimináció rasszra vagy társadalmi nemre épülő domináns elképzelése nem állja meg a helyét, hiszen azok sokszor egyéb egyenlőtlenségi tényezőkkel is szoros összefüggésbe kerülnek.³²

Az interszekcionalitás fogalma az antropológiában is jelentős szerepet kapott: megszorodtak azok a kutatások, amelyek azt tanulmányozták, hogy az egyének adott helyzetének előnyei és hátrányai miként pozícionálják őket a mindennapokban, és hogyan határozzák meg a cselekvést. Hangsúly helyeződött például arra, hogy az embereket kategorizáló különbségek miként konstruálódnak, a cselekvésekben miként testesülnek meg, és miként termelődnek újra. Továbbá arra is, hogy a kutatási kérdések megfogalmazásában és az elemzési keretek kialakításában milyen szereppel bír az a felfogás (heteronormativitás), ami az embereket két egymást kiegészítő, különböző szerepekkel bíró csoportra (nő és férfi) osztja, akiknek szexuális irányultsága a másik nemet célozza (heteroszexualitás).³³

A kilencvenes években világossá vált, hogy a „női hangok” pusztá beillesztése az etnográfiai leírásokba azért sem lehetett önmagában elég, mert a társadalmi nem olyan emberi viszonyokban termelődő társadalmi konstrukció, amelyeket időben és térben meghatározott kulturális, gazdasági és politikai rendszerek hoznak létre. Ezek a rendszerek pedig egyenlőtlenségeket alakítanak ki, többek között a rassz, az osztály és az etnicitás kategóriáinak segítségével, amihez a szexuális

27 Moore 1988: 2.

28 Bokor 2003: 83.

29 Magyar-Vincze 2006: 78.

30 Moore 1988: 6.

31 Crenshaw 1991.

32 Sebestéyn 2006: 112.

33 Anderson-Levy 2012.

irányultság és a nemi identitás is kapcsolódik. A kitermelődő különbségek pedig alapvetően befolyásolják az emberek közötti mindennapi interakciókat.³⁴ A társadalmi nem mint különbségteremtő viszonyfogalom tehát „önmagában nem létezik más különbségformákkal való anyagi és szimbolikus metszéspontján kívül”.³⁵ A genderszemponitú vagy feminista etnográfiai nem csupán a női tapasztalatokat mutatják be, hanem a társadalmi nem interszubjektív természetéből adódóan igenis tudósítanak a világ társadalmi működésének és az emberi viszonyok szerveződésének egészéről.

Az antropológia területén tehát a variabilitás, a kultúrák változatossága és az emberi tapasztalatok sokfélesége került a középpontba. A kutatók leszámoltak egyrészt azzal az előfeltevéssel, hogy a nő kategóriáját és a női tapasztalatokat az etnikai hovatartozás, a státusz és a kor egy adott módon befolyásolja. Másrészt a biológiai nem (*sex*) és a szexuális irányultság (*sexuality*) közötti különbségtétel bevett gyakorlattá vált, és határozottan megindult annak tanulmányozása, hogy mit takar ez a két kategória és az is, hogy a biológiai nem és a szexuális irányultság miként strukturálja az egyén identitását. Mindeközben a feminista antropológia érdeklődése egyre szélesebb körűvé vált: a nacionalizmus, a rassz, az etnicitás és a test sokat emlegetett fogalmak a szakirodalomban, összefüggésben a globalizációt és a marginalizációs folyamatokkal.³⁶

A feminizmus (4) negyedik hullámának időszaka az, Rivers szerint,³⁷ amikor megélnék a feminizmus iránti érdeklődés a populáris kultúrában és a média területén. Ezzel összefüggésben áll az internetes eszközök és felületek, az újmédia, különösen a közösségi média használatának nagyarányú térnyerése a feminizmuson belül a 2010-es évektől kezdve. Egyik központi fogalom a nők képessé tétele, felhatalmazása (*empowerment*), és jellemző a fellépés a mindennapok legkülönbözőbb területén a nőket érő társadalmi igazságtalanságok ellen (különösen a szexuális zaklatás, a nőket ért különféle erőszak területén – a legismertebb hazánkban talán a #MeToo kampány).

A feminista társadalomelméleten és tudományos megközelítésmódon belül az egyes osztályozási rendszereknek megfelelően különböző irányzatok léteznek.³⁸ A (1) politikai ideológiákhoz társítva megkülönböztethetünk liberális, marxista és radikális feminizmust. Az ezek közötti eltérések a nő kategóriájának meghatározásában, a nők hátrányos helyzetének forrására vonatkozóan és a helyzet javításának módjában ragadhatók meg. A (2) nőknek a társadalmi struktúrákkal és mechanizmusokkal szembeni helyzetét tekintve beszélhetünk 2.1. áldozatfeminizmusról (*victim feminism*), ami a nők kiszolgáltatottságát és a rendszer okozta kényszerhelyzeteit tartja szem előtt és 2.2. hatalomfeminizmusról (*power feminism*), ami a nők erejét, cselekvőképességét és lehetőségeit veszi számba a mozgásterüket akadályozó erőkkel és tényezőkkel szemben. Továbbá (3) a feminista tudományos

34 Lamphere – Ragoné – Zavella 1997: 4.

35 Moore 1997: 98.

36 Stockett – Geller 2006: 10–11.

37 Rivers 2017.

38 Magyar-Vincze 2006: 19–23.

szemléletmódot a társadalmi nemek egymáshoz való viszonyának összefüggésében az egyenlőség- és a különbségfeminizmus (a nőiség mint önmagában értékes mivolta – *difference-feminism*) körébe is feloszthatjuk.

Emellett több olyan szerző is van (pl. Harding, Letherby és Aitchison),³⁹ aki a sok különféle tudományosfeminizmus-típust három összefoglaló csoportba sorolja: 1. empirikus feminizmus, 2. perspektivista feminizmus és 3. posztstrukturalista feminizmus. Az empirikus feminizmus vagy feminista empirizmus (*feminist empiricism*) elsősorban a reformokkal foglalkozik, és nem adott rendszerek és szervezetek teljes körű megváltoztatását tűzi ki célul – hasonlóan például a liberális feminizmushoz. Ez a verzió nem fordít figyelmet a tudás-előállítás ügyére vagy az újratermelést megalapozó ismeretelméleti kérdésekre.⁴⁰

A perspektivista feminizmus (*feminist standpoint*) olyan nézőpontokat és állásokat tartalmaz, amelyek a társadalmon belüli strukturális és anyagi hátrány megragadását célozzák – vagyis a marxista, szocialista, fekete, radikális, öko- és kulturális feminizmus sorolható a megnevezés alá.⁴¹ Ezek az álláspontok egyetértenek egy objektív, megismerhető realitás létezésében, és a tudástermelést politikai cselekvésnek tekintik, hiszen annak folyamatában jelentős szerepe van a kutató személyiségének. Ez utóbbi bevonásával alapvető igényt teremtenek a reflexivitásra.⁴² Az elméletek között a legnagyobb eltérés az, hogy mely társadalmi csoportoknak tulajdonítják a hatalmat, alapjuk pedig az a kijelentés, hogy „ami személyes, az egyben politikai is” (kapcsolódva a feminizmus második hullámához és a 60-as évek diákmozgalmaihoz).

A harmadik összefoglaló elnevezés a *posztstrukturalista feminizmus* (más elnevezések szerint posztmodern feminizmus), ami egyaránt fókuszál a szubjektivitásra a hatalmi viszonyok alakításában és az anyagi hatalom, az ideológia és a kulturális konstrukció kapcsolatára – vagyis a hatalom kérdését állítja középpontba. Emellett olyan neves filozófusok és szociológusok munkásságára épít, mint például Foucault, Derrida, Lacan, Bourdieu és de Certeau.⁴³ Az ide sorolható kutatások a különbözőséget és a változatosságot helyezve a fókuszba nemcsak azt hangsúlyozzák, hogy a tudás viszonylagos, térben és időben nem szükségszerűen rögzített, és előállítását hatalmi viszonyok határozzák meg, hanem egyaránt „elismerik a kutató szerepét a kutatási folyamatban és azokat a módokat, ahogyan a kutató egyidejűleg konstruálja a narratívát és konstruálódik a narratíva által”.⁴⁴ Mindezek lehetővé teszik a tudás és látás különböző módjainak megvitatását és újrarendelését, ugyanakkor megkérdőjelezzik a diskurzusokon kívül létező objektív realitás és igazság képét.⁴⁵

A feminizmus hullámainak és a feminizmusváltozatok csoportosításának felvázolását követően a következő két fejezetben a feminista antropológiában

39 Harding 1987. Letherbey 2003. Aitchison 2012.

40 Aitchison 2012: 174–175.

41 Aitchison 2012: 175–180.

42 Letherby 2003: 45.

43 Aitchison 2012: 180–185.

44 Aitchison 2012: 182–183.

45 Letherby 2003: 52.

megfogalmazott tanulságok talaján gondolom tovább a korábban részletezett második témakör kérdéseit,⁴⁶ vagyis a saját moldvai csángó tereptapasztalataim alapján a nők és a terepmunka közötti összefüggéseket, illetve az etnográfiai írás gyakorlatát veszem szemügyre közelebbről.

TEREPMUNKA, NŐK ÉS CSÁNGÓKUTATÁS

A feminista kritika is kétségtelenül egyik fontos, bár keveset emlegetett előzménye volt annak a folyamatnak, amit Rabinow⁴⁷ az antropológia antropológizálásának nevez. A kifejezés a terepmunkát és az etnográfiai írást érintő kritikai felismerések megerősödésére és megszorodására utal az 1970-es, 1980-as évektől. Az 1995-ben megjelent *Women Writing Culture*⁴⁸ című kötet arra a hiányosságra ad választ, hogy a kritikai időszak legismertebb műve, az 1986-ban kiadott *Writing Culture* című könyv kevésbé vagy egyáltalán nem számol a terepen kutató nővel, a női antropológussal és összességében a nőket érintő kérdésekkel. A munka nem csak a férfi–nő bináris oppozíciójára épít, hanem olyan témáknak is hangot ad, amelyek egész egyszerűen kimaradtak Clifford⁴⁹ és Marcus könyvéből. Ilyenek voltak például az antropológia mint tudományterület nemi hovatartozása, annak társadalmi és biológiai neme, a filmek, a zsidó identitás politikája és a feminizmus összefüggései, neves női antropológusok munkájának újraolvasása, mint például Ruth Benedict, vagy a leszbikus etnográfia kérdése. A nők antropológián belüli sajátos helyzetét kiválóan szemlélteti a kötet egyik szerkesztőjének, Ruth Beharnak a megállapítása, miszerint „a nő, aki másokat tekintete tárgyává tesz, már önmaga is a tekintet tárgya”.⁵⁰

Ahogy fentebb is említettem, 2006–2007-ben végeztem intenzív terepmunkát a Románia északkeleti részén élő moldvai csángók hagyományos déli központjának, Bákónak a közelében, Lujzikalagorban.⁵¹ A terephelyszínre esett választá-

46 Ezek a következők (ismételve a tanulmány bevezető részében írtakat): Milyen kép rajzolódik ki a moldvai csángó terepen kutató nőkről a csángókutatásban – megjelenik-e nőiségük, megmutatkoznak-e nőként megélt tapasztalataik? Milyen szerepe van a női csángókutatóknak a terepen, milyen élethelyzetekben rendelődnek alá nemiségükből adódóan? Egyáltalán, kutatóként reflektálnak-e önmagukra és a kutatás folyamatában betöltött szerepükre saját szövegeikben, és amennyiben igen, ez miként történik? Vagyis a női kutatói tekintet önmaga felé fordul-e, és amikor ezt megteszi, akkor vajon mivel és kivel találkozik, mit lát? Beszélhetünk-e női írásmódról a csángókutatásban? A kérdések formájában megfogalmazott problémák első csoportjával – a nők és nőképek konstruktivista és performatív felfogása a moldvai csángókutatásban – egy másik tanulmány keretében fogok foglalkozni.

47 Rabinow 1986: 241.

48 Behar és Gordon: 1995.

49 Lásd Clifford: 1999: 2005.

50 Behar 1995: 2.

51 A terepanyagok keletkezéséhez kapcsolódóan egy korábbi tanulmányomban részletesebben írtam a terepmunkát végző személy, vagyis jómagam és a beszélgetőtárs közötti interkulturális és intergenerációs dialógus természetéről – ezt lásd Lajos 2017. A személyes moldvai tereptapasztalatokat

somnak szakmai és személyes indokai is voltak. Két egymást követő évben (2000-ben és 2001-ben) voltam négy hétig cserediák a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia szakán, ahol, többek között, Tánczos Vilmos és Pozsony Ferenc óráit is hallgattam, megismerkedtem a Kriza János Néprajzi Társaság néprajzi-antropológiai gyűjteményével és a kolozsvári egyetemista élettel. Az egyetemi tanulmányaim alatt a moldvai csángó kultúra egyszerre tűnt a saját és az egzotikus roppant izgalmas keverékének, ahol a „hagyományos” és a modern társadalom annak minden kihívásával együtt összetalálkozik. Egy-két barátomnak köszönhetően a témával összefüggésben 2003 végén, 2004 elején elkezdtem románul tanulni.

A moldvai csángó falvakban 2006 előtt is többször jártam – legelőször 2002 nyarán egy moldvai csángókkal foglalkozó civil szervezet egyik egyetemista tagjaként –, ahogy könyvtári kutatómunkát is végeztem az állomásozó terepmunkára történő felkészülés időszakában. Ebből következően, hasonlóan a moldvai csángók között kutatók jelentős részéhez, és miként az számos, klasszikus etnográfiai terepmunkát végző antropológus esetében történt, jómagam is egy „már meghódított, azaz különböző politikai és kulturális gyakorlatokkal »megírt«” moldvai csángó kultúrában, egy „alaposan »előkészített«” terepen⁵² találtam magamat, amikor a kétezres évek első felében a moldvai magyar falvakba érkeztem.

Időbe telt, amíg a „különleges sajátként” érzékelt moldvai csángó világokra vonatkozó saját vakfoltjaimat (*homeblindness*) felismertem, vagyis azokat az ontológiai előfeltevéseket, amelyek alapvetően határozzák meg a kisebbségi magyarok, köztük a moldvai csángók magyarországi kutatását is – például azt a feltételezést, hogy a csángó kultúra természetesen magyar és lényegében archaikus. Be kell látni, hogy eleinte nem teljesen voltam tudatában a saját gondolkodásmódomat is mélyen átható leegyszerűsítő, romantikus és a magyarországi és a határon túli, elsősorban az erdélyi magyar kultúrák között hierarchikus viszonyt kialakító értelmezéseknek (az autentikus és az elmaradott kettőssége).⁵³ Ennek köszönhetően meglehetősen nehéz volt más szemmel tekintenem a román–magyar viszonyokra vonatkozó tanult értelmezésekre, és az elfogultságokat tudatosítva kontextusba helyezni azt a valamiféleképpen zsigerinek érzett képet, miszerint a románok általában rossz szándékú emberek és szisztematikusan, tudatosan elnyomják az erdélyi és moldvai magyarokat (nem tagadva ugyanakkor, hogy ilyen tapasztalatban is volt részem).

Számos személyes élettapasztalat – például Kolozsváron és Jászvásárban megismert erdélyi magyar és moldvai román barátok, a román nyelv és kultúra iránt lelkesedő nemzetközi egyetemisták – járult hozzá ahhoz, hogy esetemben már a konkrét terepmunkát megelőző időszakban megindult a moldvai csángó imaginárius tájkép átrendeződése, amit tovább árnyaltak a 2006-ban megkezdett állomásozó terepmunka első tapasztalatai is. A Lujzikalagorban megfigyelt és átélt események

bemutató egyéb tanulmányok például: Iancu–Kovács 2015, Kinda 2015 és Peti 2015. A fejezetben néhány bekezdés megjelent: Lajos 2019.

52 N. Kovács 2012: 199.

53 A Magyarországon élő két eltérő Erdély-képről részletesen lásd: Feischmidt (szerk.) 2005.

pedig egy olyan többes kötődésű világot nyitottak meg előttem, amelyben a lehető legtermészetesebb módon történt a mindennapokban a magyar–román nyelvvtársítás, a magyar–román nyelvi és kulturális kódok, illetve regiszterek közötti mozgás, amennyiben olyan szereplő is megjelent a harminc-negyvenéves asszonyok között, aki nem tudott kellőképpen vagy egyáltalán a csángó nyelvjárásban beszélni.

Az antropológia önreflexív fázisát (1970–80-as éveket) követő évtizedben az antropológiai terepmunkára vonatkozó feminista törekvések központi eleme a hatalom kérdése volt. Három egymással szoros összefüggésben álló terület került a kutatások fókuszába: 1. a kutató és a kutatottak eltérő pozicionáltságából adódó hatalmi különbségek (társadalmi állás, rassz, városi-vidéki kötődés stb.). 2. A kutatás folyamatában létrejövő hatalom problémája, mint például a kutató és a beszélgetőtárs közötti egyenlőtlen csere és utóbbi kizsákmányolásának ügye, és 3. a hatalmi viszonyok a terepmunka utáni időszakban, vagyis az írás és a reprezentáció kérdése.⁵⁴ Ehhez kapcsolódóan kérdésként fogalmazódott meg például, hogy „milyen alakot ölt a nőantropológus a terepen, szubjektív vagy objektív az írásmódja,”⁵⁵ illetve hogy milyen viszonyokba és hatalmi struktúrákba kényszerül a kutató nőisége miatt a terepen az adott szociokulturális életvilág rendezőelvének megfelelően.

Lujzikalagorban az állomásozó terepmunka idején magyar tanítóként dolgoztam,⁵⁶ és egy idős házaspár otthonában éltem. A tudatosan vállalt tanítói szerepnek, az ennek köszönhetően szerzett strukturális helyzetnek egyszerre voltak előnyei és hátrányai a kutatásra vonatkozóan. Ez a kijelölt pozíció többé-kevésbé értelmezhetővé tette a helyiek számára azt, hogy egy magyarországi, húszas éveinek második felében járó, hajadon fiatal nő miért él egyedül tartósan a településen – még ha néhányan jelenlétemet jelként is értelmezték egy nyíltan meg nem nevezett jeltárgyra vonatkozóan (pl. azt gondolhatták, hogy a magyartanítás álcája alatt titkos ügynökként, kémként tevékenykedek,⁵⁷ vagy akár azt is, hogy férjet keresek magamnak). Mindazonáltal pozícióm megosztónak bizonyult, hiszen voltak olyanok, akik támogatták és olyanok is, akik értetlenkedéssel fogadták, vagy ellenezték a magyar nyelv iskolán kívüli oktatását.

A feminista antropológia felhívta a figyelmet arra, hogy a kutatónak a terepmunkára és a terepen kialakított kapcsolatokra gyakorolt hatásának csupán egyetlen eleme az antropológus társadalmi neme, hiszen emellett osztálya és rasszbeli hovatartozása is ugyanolyan meghatározó jelleggel bír.⁵⁸ A terepmunka során számos olyan élethelyzet adódott, amikor a tanítói pozícióm kiegészült a lokális moldvai csángó társadalomban elfogadott egyéb strukturális helyzetekkel vagy alárendelődött azoknak. A helyi nők adott csoportjába sorolódtam például egy temetés és az azt követő halotti tor alkalmával, amikor a csángó nőkkel együtt kísértem a halottat utolsó útjára, és az asszonyokkal ültem egy asztalhoz. A kutató

⁵⁴ Wolf 1996: 2.

⁵⁵ Bokor 2003: 89.

⁵⁶ A tanítást a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének 2001 és 2012 között működő oktatási programja tette lehetővé. Ezúton is köszönet az akkori vezetőségnek! Az oktatási program 2019 tavaszán ismét visszakерült a szervezet irányítása alá a 2019 ősztől induló tanévvel.

⁵⁷ Vö. például Tánzos 1996: 106.

⁵⁸ Wolf 1996: 10.

terepen betöltött társadalmi pozíciójának interszekcionális jellegét, vagyis az olyan különbségtevő kategóriák, mint a társadalmi helyzet, nem, életkor, etnicitás, szexuális orientáció egymásra hatását mutatja az, amikor életkoromból adódóan a házhoz érkező szomszédok, falusiak a helyi gyakorlatnak megfelelően először románul szóltak hozzám a szállásadók lányának nézve engem. Megegett olyan is, hogy életkoromnak, hajadon mivoltomnak és a helyi munkavállalásnak köszönhetően idősebb asszonyok kiszemeltek leendő menyűknek. A helyi hatalmi struktúrán belüli helyzetem azonban csak időlegesen vált eggyé a helyi nőkével, hajadonkéval és asszonykéval, pozicionáltságom kontextusfüggő és változó volt. Az azonban, hogy a lokális társadalmi pozícióm szituációfüggően és ideiglenesen többször is módosult, illetve az, hogy a terepmunkának köszönhetően földrajzi távolság jött létre magyarországi otthonomtól, még önmagában nem változtatta meg alapjaiban saját pozicionáltságomat és szituációba ágyazott tudásomat.⁵⁹

ÍRÁSGYAKORLATOK ÉS A NŐK REPREZENTÁCIÓJA

A feminista antropológiában – és a diszciplína egyéb szakterületein is – napjainkban már teljes mértékben elfogadott a nézet, miszerint az etnográfia (mind a terepmunka, mind a kész mű, az etnográfiai írás gyakorlata) gendered jellegű, olyan szituációba ágyazott tudás (*situated knowledge*), ami a hatalom és az alárendelődés közötti viszonyrendszerben termelődik.⁶⁰ „Az antropológus saját pozicionáltsága többdimenziós és a kontextus és a történelmi körülmények függvényében változó.”⁶¹

A saját pozicionáltságukra történő reflexiónak köszönhetően a női antropológusok fontos szereplői lettek az etnográfiai munkáknak,⁶² a nők személyes terepményei írásban is rendszeresen megjelennek, nem csak szóban – lásd például Marjorie Shostak *Nisa: The Life and Words of a !Kung Woman* című munkáját (1981).⁶³ Ma már a feminizmus politikájának része az objektivitás és szubjektivitás ügye, vagyis az, hogy miként „dekonstruálható az objektivitás” és „használható-e önmagában a szubjektivitás a leírásokkor”, vagy egyszerre kell részeire bontani az objektivitást, és megjeleníteni a személyes hangvételt, a szubjektív írásmódot.⁶⁴

A fentieket a jelen tanulmányban kifejtett moldvai csángó kutatási problémára vetítve a következő kérdések merülnek fel: beszélhetünk-e úgy – vagyis a hatalomfeminizmus (*power feminism*) diskurzusának megfelelően – a moldvai csángó nőkről és női csángókutatókról, hogy „aktivitásukat, erejüket, sőt hatalmukat”

⁵⁹ Wolf 1996: 10.

⁶⁰ Lamphere – Ragoné – Zavella 1997: 5.

⁶¹ Lamphere – Ragoné – Zavella 1997: 5.

⁶² Bokor 2003: 89.

⁶³ Shostak 1981.

⁶⁴ Bokor 2003: 91.

mutatjuk be „mindazokkal az erőkkal szemben, amelyek mozgásterüket behatárolják”.⁶⁵ Biztosít-e a moldvai csángókutatás, a magyar szociokulturális antropológiai és néprajzi kánon teret arra, hogy a nők másságukban pozitívként, aktív, hatalommal bíró emberekként, vagyis a különbségfeminizmus (*difference feminism*) elképzelésének megfelelően önmagában értékes különbségként mutakozhassanak meg (női beszélgetőtársak, kutatók), és a férfiakhoz hasonlóan hangosan és ugyanolyan erővel szólalhassanak meg (női csángókutatók) a tudományosság nyelvén? Lehet-e, és amennyiben igen, miként a klasszikus, rendszerint leértékelt, alárendelt, kiszolgáltatott és terhesnek ábrázolt női másságot a moldvai csángó kontextusban pozitív másságként szaknyelven elbeszélni? Van-e értelme és létjogosultsága a női írásmód kialakításának a tudományterületünkön belül? Hogyan is nézne ez ki? Más és másként beszélhető-e el a női tudományos írás nyelvén, mint a jelenleg bevett írásmódban?

A 2011-ben megvédett doktori értekezésemben egy Klárának nevezett lujzikalagori asszony szemszögéből vizsgáltam az ezredfordulón tapasztalható modernizációs változásfolyamatokhoz való alkalmazkodást a 20. század második felében. A terepmunka idején hatvanéves Klára egy mélyen vallásos, moldvai csángó asszony, aki egész életét Lujzikalagorban élte le, és hét gyermeke közül a kétezres évek közepén már egy sem élt az országban, nemhogy a faluban. Az asszony két rendszerváltozást is megélt, és a nyugat-európai államokban dolgozó gyerekeinek köszönhetően többször járt Németországban, Olaszországban és Magyarországon is. A disszertációban, Klára példája alapján, a moldvai csángókat mint cselekvésre kész, a modernizációs kihívásokhoz affirmatív módon alkalmazkodni képes emberek csoportját tárgyaltam.

A kulturális alkalmazkodást jól szemlélteti az a modernizációs változásfolyamatok okozta konfliktusokat és értékkülönbségeket összeegyeztető modell, amit jobb híján „kétdimenziós morális viszonyrendszernek” neveztem. Ez tulajdonképpen egy olyan gyakorlat, ami az egymásnak ellentmondó normákat egyazon rendszerben kezeli a kétezres években a nyugat-európai migrációnak köszönhetően rendkívül kitágult szociokulturális horizonton belül. Ez a modell a normatív elvárások és a cselekvés mellé harmadik tényezőként a földrajzi teret illeszti. Arról van szó, hogy a beszédaktusokban elfogadott, sőt érvekkel alátámasztott társadalmi gyakorlat nem követhető megszégyenülés nélkül akárhol, a mindenkori lokális fizikai tér (Lujzikalagor és a román város, a külföldi nagyváros) a viselkedést és az annak megítélését meghatározó tényezőként működik – ahogy erről alább röviden olvashatunk.

Az erkölcsre vonatkozó elvont normák a mindennapokban a konkrét normák követésében vagy megszegésében öltenek testet, a „mit” és „hogyan tenni” tudás a cselekvés szintjén a gyakorlatban érvényesül.⁶⁶ A „kétdimenziós morális viszonyrendszerben” a „mit és hogyan” cselekvés ismerete szükségszerűen kibővül azzal a tudással, ami a „hol” kérdésre ad választ. A konfliktusfeloldó viszonyulás egyik példája a házasság előtti együttélés ügye, ami ekkor a faluban elképzelhetetlen,

⁶⁵ Magyari-Vincze 2006: 19.

⁶⁶ Heller 1996: 191–192.

ám a román városokban vagy külföldön élők esetében érvekkel alátámasztható és elfogadható gyakorlat. Az összeköltözést Klára is lehetőségnek tekinti a másik fél egyéniségének megismerésére, ami elméletben helyes és követendő ismerkedési forma – de kizárólag nagyvárosi környezetben, miként azt a legkisebb lánya és olasz barátja torinói összeköltözésének esete is szemlélteti.

Klára tehát annak a pozitív másságnak volt az alanya, ami a moldvai csángó világ változását nem abból a kiindulópontból vizsgálja, ami elnyomott, a történelem folyamán elhallgattatott, kisebbségi létben élőknek tekinti a moldvai csángókat, mivel a luzikalagori asszony önazonosságának ez nem alkotta szerves részét. De az aktív, felhatalmazott, változtatásra képes különbözőség nem Klára nőiségéből adódóan volt jelen, hanem elsősorban etnikai és társadalmi csoportbeli (paraszttság és utóparaszttság) hovatartozása okán nyilvánult meg. Vagyis az etnográfiai szövegben az aktivitás, az erő és a hatalom a mozgásteret behatároló erőkkel szemben (*power feminism*) nem kapcsolódott össze tudatosan és következetesen női létevel, nem mutatkozott meg szisztematikusan önmagában értékes különbségként (*difference-feminism*).

BEFEJEZÉS: NŐK ÉS A TUDOMÁNY

A jelen írás problémafelvető jellegéhez hűnek maradva a zárófejezetben először néhány továbbgondolásra érdemes kérdést fogalmazok meg a női narratívák és az írás, a nők és a témaválasztás, a lehetséges és elbeszélhető világok, a strukturális és egyéni kényszerhelyzetek, a tudományos pálya kapcsán: vajon miért írunk bizonyos témákról, és másokról miért nem a csángókutatásban? Egyáltalán milyen erők, hatalmi viszonyok és tényezők vezetnek bennünket, női kutatókat az írásra és melyek akadályoznak abban? Kik és hogyan befolyásolják a tudományos, szociokulturális antropológiai és néprajzi hangunk megszólaltatását? Milyen formában, női vagy férfi írásmód, válik a hangunk hallhatóvá? Miként alakítja a nők pozicionáltságát és mibenlétét a tudományos mezőben az a társadalmi tény, hogy szubjektumuk egyik eleme a nőiség társadalmi konstrukciója? Az akadémia világában konstruálódó nemek közötti viszonyok hogyan befolyásolják a női antropológusok és néprajzkutatók életpályáját és munkásságát?

A feminista perspektíva megkérdőjelezi „a politikum/társadalom és a tudományosság közti éles határvonalat”, és egy olyan „praxis meghonosítására” törekszik, „amely felismeri a megismerés társadalmi meghatározottságát és az értelmiségi/a tudós társadalmi szerepét”.⁶⁷ Egyértelmű, hogy a feminista antropológián belüli kétféle tudományos hozzáállás különíthető el: az egyiket elsősorban az intellektuális kíváncsiság hajtja a társadalom genderszemponitú megismerésére és értelmezésére, a másik kifejezetten elhivatottségként, a mindennapi gyakorlat

⁶⁷ Magyar-Vincze 2006: 7.

részeként, tulajdonképpen az aktivizmust és az érintettek érdekének védelmében végzett cselekvést is magában foglaló praxisként tekint a genderszempontú kultúraértelmezésre. Mégis a terepmunkára és az írásra vonatkozó kérdések feminista tematizálása nem vonta szükségképpen maga után a cselekvést, hiszen az antropológiában még a kilencvenes években is meglehetősen ritka volt a nőkkel és a nőkért végzett kutatás – szemben a nők által a nők életéről végzett vizsgálatokkal.⁶⁸

A feminista antropológusok nagy számban járulnak hozzá a társadalmi igazságtosság problémájának tanulmányozásához, következetesen kutatják a gazdasági és politikai folyamatoknak a népesség (a „benszült” és saját társadalmakban egyaránt) jólétére gyakorolt hatásait, továbbá határozottan törekszenek a nyugati típusú társadalmakban ismert vitás szociális kérdések megértésére és igit kezdenek közbenjárni azok megoldásában.⁶⁹ Vagyis erőteljesen elkötelezettek a pozitív irányú társadalmi változás előidézése iránt. Legyen szó akár a szociokulturális jelenségek és problémák tudományos célú feltérképezéséről és értelmezéséről, az intellektuális erőfeszítésekről, akár az azt meghaladó feminista cselekvésről, érdekvédelemről és aktivizmusról.

Ahogy fentebb is láthattuk, a feminista antropológiának megvannak a maga korlátai, önellentmondásai és a benne foglalt igazságok is részlegeseek, az elmondott történetek töredékesek, más perspektívából állításai problematikusá tehetők – ugyanakkor a szakterület mindig késznek mutatkozik arra, hogy új válaszokat fogalmazzon meg és újfajta módszerekkel kísérletezzon. A nyitottság és az önkritika Elizabeth Grosz filozófus, feminista elméletalkotó szavait is áthatja, amikor a kétértelműség politikumáról ír:

„Csak arról a politikai és elméleti elkötelezettségről lehet elmondani, hogy nagykorú lett, amelyik képes szembesülni saját belső paradoxonaival, lényegéből fakadó, konstitutív ellentmondásaival, valamint szükségszerű, bár változó korlátaival. [...] Ebből viszont az is következik, hogy a feminista elméletnek készen kell állnia arra, hogy elfogadja: minden álláspontnak megvannak a maga korlátai, egyetlen álláspont sem foghatja át a teljes mezőt.”⁷⁰

⁶⁸ Wolf 1996: 3.

⁶⁹ Lewin 2006: 21–22.

⁷⁰ Grosz 2006: 269.

Irodalom

AITCHISON, Cara Carmichael

- 2012 Feminista és gender perspektívák a turizmuskutatásban. A kritikai- és kultúraelméletek szociális-kulturális nexusa. In Pusztai Bertalan – Bódi Jenő (szerk.): *Túl a turistatekinteten*. 169–191. Budapest: Gondolat.

ANDERSON-LEVY, Lisa

- 2012 Feminist Anthropology. *Oxford Bibliographies*. <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0007.xml?rskey=KCHB7h&result=61> (letöltés: 2019.09.07.)

DE BEAUVOIR, Simone

- 1969 (1949) *A második nem*. Budapest: Gondolat.

BEHAR, Ruth

- 1995 Introduction. Out of Exile. In Ruth Behar – Deborah Gordon (szerk.): *Women Writing Culture*. 1–28. California: University of California Press.

BEHAR, Ruth – GORDON, Deborah (szerk.)

- 1995 *Women Writing Culture*. California: University of California Press.

BICZÓ Gábor (szerk.)

- 2003 *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

BOKOR Zsuzsa

- 2003 A nőies nőktől a férfias férfiakig. Hogyan kutassunk (nemcsak) nőként (nemcsak) nőket? In Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. 79–103. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvek 19./

BUTLER, Judith

- 2006 *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest: Balassi Kiadó.

CLIFFORD, James

- 1999 Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon* 65(4). 494–513.

- 2005 Az antropológia szélein. *Magyar Lettre Internationale* 57. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre57/clifford.htm> (letöltés: 2019.09.07.)

CRENSHOW, Kimberle

- 1991 Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review* (43). 1241–1299.

FEISCHMIDT Margit (szerk.)

- 2005 *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

FOUCAULT, Michel

- 1996 *A szexualitás története*. Budapest: Atlantisz.

GROSZ, Elizabeth

- 2006 Ontológia és kétértelműség: a nemi különbözőség politikuma Derridánál. In Séllei Nóra (szerk.): *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. 269–300. Debrecen: Csokonai Kiadó.

HARDING, Sandra (szerk.)

1987 *Feminism and Methodology. Social Science Issues*. Milton Keynes: Open University Press.

HELLER Ágnes

1996 *A szégyen hatalma*. Budapest: Osiris.

IANCU Laura – KOVÁCS Magdolna

2015 Considering Insiders, Outsiders and In-between. Reflections on Fieldwork in Magyarfalu. In Kovács Magdolna – Petteri Laihonon – Hanna Snellman (eds.): *Culture, Language and Globalization among the Moldavian Csángós Today*. 159–181. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Helsingin yliopisto.

KINDA István

2015 „Under Control”. Fieldwork among the Csángós. In Kovács Magdolna – Petteri Laihonon – Hanna Snellman (eds.): *Culture, Language and Globalization among the Moldavian Csángós Today*. 199–215. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Helsingin yliopisto.

N. KOVÁCS Tímea

2012 Dzsungelek, sivatagok, magas sarkú cipők: női nemzedékek egy „férfi” tudományban. In Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos (szerk.): *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*. 199–209. Budapest: Kijarat.

KÜLLŐS Imola

1999 Előszó. In Küllős Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. 11–17. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága.

KÜLLŐS Imola (szerk.)

1999 *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága.

LAJOS Veronika

2017 Hogy kerül a jelentés az etnográfiai szövegbe? Egy moldvai etnográfiai terepmunka kritikai újragondolása. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. 215–224. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet.

2019 Újabb bolyongások egy moldvai csángó terepen. Kontextusok és tudástartalmak az antropológiai megismerés és értelmezés folyamatában. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére*. 591–602. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet.

- LAMPHERE, Louise – RAGONÉ, Helena – ZAVELLA, Patricia
 1997 Introduction. In Louise Lamphere – Helena Ragoné – Patricia Zavella (szerk.): *Situated Lives: Gender and Culture in Everyday Lives*. 1–19. New York – London: Routledge.
- LEWIN, Ellen
 2006 Introduction. In Ellen Lewin (szerk.): *Feminist Anthropology. A Reader*. 1–38. Oxford: Wiley-Blackwell.
- MAGYARI-VINCZE Enikő
 2006 *Feminista antropológia elvek és gyakorlatok között*. Kolozsvár: Desire.
- MOORE, Henrietta L.
 1988 Feminism and Anthropology: The Story of a Relationship. In Henrietta L. Moore (ed.): *Feminism and Anthropology*. 1–11. Cambridge: Polity Press.
 1997 A különbség élvezete. Biológiai nem, társadalmi nem és szexuális különbség. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. 86–98. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium.
- PETI Lehel
 2015 Unwelcome Stranger in the Field. Fieldwork Experiences among the Moldavian Csángós. In Kovács Magdolna – Petteri Laihonon – Hanna Snellman (eds.): *Culture, Language and Globalization among the Moldavian Csángós Today*. 69–84. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Helsingin yliopisto.
- PETŐ Andrea
 2006 Társadalmi nemek és a nők története. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. 333–345. Budapest: Osiris.
- RABINOW, Paul
 1986 Representations Are Social Facts. Modernity and Post-Modernity in Anthropology. In James Clifford – George Marcus (eds.): *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. 234–261. California: University of California Press.
- RIVERS, Nicola
 2017 *Postfeminism(s) and the Arrival of the Fourth Wave. Turning Tides*. Palgrave: Macmillan.
- SEBESTYÉN Zsuzsa
 2016 Az interszekcionalitás elméleti megközelítései. *Metszetek* 2016/2. 108–126.
- SILVERSTEIN, Leni M. – LEWIN, Ellen
 2016 Introduction. Anthropologies and Feminisms. Mapping our Intellectual Journey. In Leni M. Silverstein – Ellen Lewin (szerk.): *Mapping Feminist Anthropology in the 21st Century*. 6–39. New Jersey: Rutgers University Press.
- SHOSTAK, Marjorie
 1981 *Nisa: The Life and Words of a !Kung Woman*. Cambridge: Harvard University Press.

STOCKETT, Miranda K. – GELLER, Pamela L.

2006 Introduction: Feminist Anthropology: Perspectives on Our Past, Present, and Future. In Pamela L. Geller – Miranda K. Stockett (szerk.): *Feminist Anthropology: Past, Present, and Future*. 1–19. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

TÁNCZOS Vilmos

1996 *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi Esszék*. Kolozsvár: KOM-PRESS – Korunk Baráti Társaság.

WOLF, Diane L.

1996 Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork. In Diane L. Wolf (szerk.): *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. 1–55. Colorado: Westview Press.

Lajos Veronika

ME AFTI Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék

E-mail: lajosvera@yahoo.co.uk

Veronika Lajos

**A Moldavian Csángó field through a woman's eye:
The meeting points of feminist criticism and socio-cultural anthropology**

This paper poses questions instead of giving definite answers to them. My inquiry is based on extensive library research and my own fieldworks in Moldavian Csángó settlements, such as Lujzikalagor (Luizi-Călugăra, Bacău, Romania). In accordance with the contemporary understanding of socio-cultural anthropology, I treat my own research practice as an object of both reflection and study. At the present stage of my research I highlight the interpretation of gender and the perception of gender similarities and differences. Furthermore, I am also interested in how the researchers' gender interpretations and perceptions are connected to various field sites, anthropologists and ethnographies.